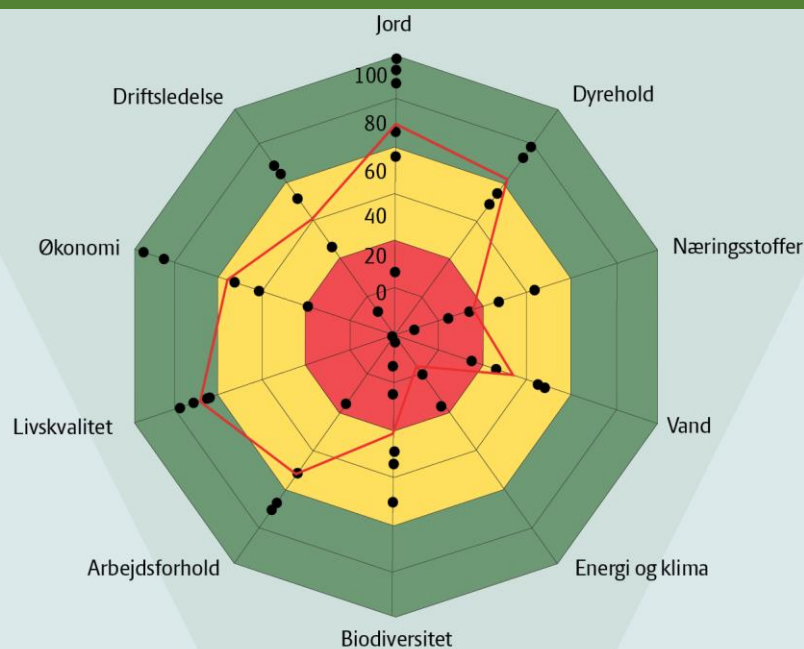

Inspirationskatalog for øget bæredygtighed på økologiske bedrifter

Produkt af projekt Forankringsudvikling af
bæredygtighedsvurdering RISE , 2018.

Indhold

Tema 1 og 3, Jord samt Næringsstoffer og miljøbeskyttelse.....	3
Tema 2, Husdyr	6
Husdyr, Kvæg	6
Husdyr, Svin	10
Husdyr, Fjerkræ	12
Tema 4, Vand.....	16
Tema 5, Energi og klima.....	17
Tema 6, Biodiversitet.....	18
Tema 7, Arbejdsvilkår	23
Tema 9, Økonomi	24
Tema 10, Bedriftsledelse	25

Version 3
December 2018

Tema 1 og 3, Jord samt Næringsstoffer og miljøbeskyttelse	
Management	Husk jordprøver, både næringsstoffer, struktur og EM 38. Øget fokus på jordfrugtbarhed igennem sædskifte og andre tiltag. Til inspiration: Præsentation om jordfrugtbarhed. Tal med landmand om jordprøver, sædskifte og jordens generelle tilstand.
Planteproduktivitet	Øget udbytte pr. arealenhed: Tal med landmand om det rigtige sædskifte og afgrødevalg på den enkelte bedrift. Point gives for udbytter i forhold til standarden for den givne afgrøde i det givne land, så afgrødevalg er absolut afgørende. Inspirer desuden til et produktivt planteavlssædskifte med viden fra Landbrugs-Info og/eller informer om muligheden for at bestille fagmagasinet 'Økologi – inspiration til jordbruget'.
OS i jorden	Sædskifte Tal med landmanden om robustheden i et varieret sædskifte, kløvergræs i sædskiftet, brug af efterafgrøder osv. Kompost Tilfør organisk materiale til jorden via kompostering. Der er mange muligheder: Nytt om Havepark-affald (rapport, fakta-ark), som ofte fås på den lokale genbrugsstation. Komposteret husholdningsaffald, ormekompost eller andet komposteret materiale. Læs om regler for brug af kompost i "Vejledning om økologisk jordbrugsproduktion". OS i jorden via efterafgrøder: Viden fra plantekongres og efterafgrødemanualen Nedmuldning af halm Find mere inspiration her: jordens frugtbarhed, vigtigheden af kulstoftilførsel hvordan du vurderer frugtbarheden af din jord.
Reaktionstal	Kalkning (ikke for meget, ikke for lidt) Det er vigtigt at få taget de jordprøver, som gør, at man kan følge udviklingen i jordens reaktionstal. Der er risiko for aluminiumsforgiftning, hæmmet kvælstoffiksering og manganmangel, hvis ikke markerne overvåges. Økologer skal ofte også kalke deres jorde...

Jorderosion	Tjek for erosion i marken Det er vigtigt at være opmærksom på erosion – både fordi man potentielt taber en masse næringsstoffer fra dyrkningsfladen til vandmiljøerne, og fordi kommunen kan pålægge landmanden at gøre forskellige tiltag for at udbedre erosions-skaderne. Mulige tiltag: Græs i omdrift Overvintrende efterafgrøder God jordstruktur Minivådområder Overrisling af jord med drænvand fremfor direkte udledning Randzoner Læs mere i artiklen om virkemidler til reduktion af fosfor og i manualen for frivillige efterafgrøder.
Jordkomprimering	Det kan være en god ide at arbejde med faste kørespor eller plantebede i gartneri, hvis jordkomprimering er et problem. Læs mere her: Faste kørespor Rødderne er med til at løsne jorden, plantedække er med til at forebygge tilslemning. Efterafgrøder Forbedret jordstruktur via efterafgrøder
Næringsstoffer og miljøbeskyttelse	
Materiale-flow	Øget fokus på recirkulering. Se hvilke recirkulerede produkter, der er tilgængelige i din region i gødningsværktøjet. Læs samtidig hvilke recirkulerede produkter det endnu ikke er tilladt at bruge. Fokus på fosfor i restprodukter i følgende dybdegående artikel: Fosforkilder i restprodukter Selvforsyning med næringsstoffer kan forbedres ved intelligent brug af efterafgrøder, se som hjælperedskab 2 værktøjer: Valg af efterafgrøder1 Valg af efterafgrøder2 Samarbejdsaftaler kan sikre lokalforsyning/selvforsyning: Samarbejde mellem bedrifter Skabeloner til samarbejdsaftale samt beregningsskemaer Viden om lokalproduceret foder: Kløvergræs som proteinfoder til grise og fjerkræ Hestebønner som alternativ proteinkilde til fjerkræ Se handlingskatalog for husdyr (kvæg, svin, fjerkræ) for mere info.

Gødskning	Overblik over bedriftens næringsstoffbehov (fx via analyseresultater) er vigtigt. Mark-online bruges til planlægning af markens næringsstofforsyning. Se også artikler om 'økonomi i grøngødning' samt 'gødningsværktøjet', et regneværktøj som giver overblik over tilgængelige gødningsmidler, priser, transport m.m.: Grøngødning i sædskiftet – god økonomi og lavere risiko Gødningsværktøjet: Hvilken gødning kan det betale sig for mig at købe?
Plantebeskyttelse	På Planteværn Online kan de godkendt pesticider findes og deres anbefalede dosering. Hvis der bruges mere end anbefalet dosering, påvirker det scoren negativt. For økologer er der kun ganske få plantebeskyttelsesmidler, som må bruges (aug. 2018). Det drejer sig bl.a. om "Spruzit Neu" og "Dipel" mod insekter samt "Kumulus S" mod kartoffelskimmel. GMO er ikke tilladt i økologien.
Luftforurening	<i>Emission fra stald:</i> hertil kan man se forslag til reduktion i sektionerne for kvæg, svin og fjerkræ. <i>Emission fra lager:</i> Lovpligtig overdækning af lager <i>Reduktion af udstødningsgasser:</i> Jo mere energiforbrug fra forbrændingsmotor, jo større udledning af udstødningsgasser. Det er derfor altid en god ide at servicere sine maskiner og holde dem up-to-date, samt bruge elektriske maskiner hvor det er muligt. Fokus på brændstofforbrug i marken, god arrondering, dæktryk m.m. i 'Klimakataloget' <i>Lugtgener:</i> Ofte er spredning af flydende (husdyr)gødning og slam årsag til voldsomme lugtgener. Derfor bør der altid tages hensyn til omkringboende, og advares hvis ikke generne kan forebygges eller undgås. Det forbedrer også de sociale kontakter i lokalområdet. Læs her om: Afgasning af gylle til reduktion af lugtgener <i>Kemi:</i> Ved sprøjtning af landbrugsafgrøder med plantebeskyttelsesmidler kan der ved vinddrift opstå luftforurening og uhensigtsmæssig spredning af kemikalier. Sprøjtning kræver sprøjtecertifikat og jævnlig ajourføring. Sprøjtecertifikatkurser arrangeres af DLBR og Landbrugsskolerne.
Jord og vandforurening	Husk altid at modtage analyserapporter af importerede gødninger som stammer fra affald, spildevand, fødevarerindustri affald, slam, kompost mm. og tjek med tilladte årlige grænseværdier. Link til Økologivejledningen for information om grænseværdier samt 'bilag 1' med godkendte ikke-økologiske gødningsmidler.

Tema 2, Husdyr

Der er tre kategorier af husdyr: Kvæg, Svin og Fjerkræ. De er opdelt herunder i nævnte rækkefølge.

Bemærk, at artsspecifikke handlingsmuligheder indenfor andre temaer er bevaret hos hver art herunder. Der står fx noget om næringsstoffer og bedriftsledelse, altså ikke kun om tema 2, husdyr.

Husdyr, Kvæg	
Husdyr management	I DK har vi allerede obligatorisk sundhedsrådgivning og CHR-registrering. Her scorer landmanden automatisk point.
Husdyrproduktivitet	
Avl	Brug af sæd fra afprøvede tyre sammen med insemineringsplaner bør give topkarakter. Brug af uafprøvede foldtyre bør give bundkarakter Lav strategi for brug af avlsmateriale, hvor du udpeger de væsentligste avlsmål for din økologiske besætning. Se fx artiklen om sammenhæng mellem Avl og dyrevelfærd på Landbrugsinfo.
Udbytte pr enhed	Det er vigtigt at have fastsat et mål, fx for kg mælk, mælkefedt, protein, reproduktionseffektivitet og nøgletal for sygdomstryk. Undersøg om det svarer til det mål du har fastsat.
Ydelseskontrol	Ydelseskontrol (som 90% har) bør give topkarakter Foreslå ydelseskontrol til de 10%, som ikke er med i ordningen.
Kvalitet	Mælkekvalitet: Celletal, kimtal og frysepunktsmålinger. Ved negativ afvigelse: Spar med din rådgiver om, hvordan målet for kvalitetskriterierne kan opnås
Dyrevelfærd og Mulighed for naturlig adfærd	
Dyrene har tilstrækkelig plads (hvilepladser, drikkebrug, foderstationer, osv.)	Hvis staldforholdene opfylder Lov om Hold af Malkekvæg for nye stalde bør det være ok
Tilstrækkeligt antal rene og komfortable hvilepladser	Mindst 1 hvileplads pr. ko/dyr, faste rutiner for rengøring og strøelse og tjek om målene på hvilepladserne overholder minimumskravene
Alle gangflader er rene, skridsikre og ubeskadigede	Faste rutiner for kontrol og rengøring af gangflader
Dyrene har mindst øjenkontakt med andre dyr af samme art og lever i sociale stabile strukturer	Aldersmæssigt homogene grupper. Hold dyret i samme gruppe så længe som muligt. Tjek om kravene er opfyldt
Er der nok rene og funktionelle vandtrug?	Faste rutiner for kontrol og rengøring
Bliver dyrene beskyttet mod varme og kulde?	Vurder dyrene ved ekstreme forhold i sommer og vinter Ventilation og mulighed for skygge, gardiner i åbne stalde, rigeligt med strøelse i kalvehytter og eventuelt kalvedækkener
Foder er til enhver tid tilpasset behov og dyreart	Er et lovkrav. Hvis der er afvigelser, så er der meget at hente i at få lavet foderplaner.

Alt teknisk udstyr er i orden, tilpasset behov og udgør ikke nogen risiko for skader	Er et lovkrav. Men skrider dyrene? Hvad kan der gøres?
Dyrene har regelmæssig og i tilstrækkelig lang tid mulighed for motion	Økologireglerne foreskriver dette.
Dyrene har tilstrækkelig plads til at bevæge sig på en naturlig måde	Se om koen tør at slå op med halen, eller er den bange for at falde?
Er dyrenes omkringliggende område vel oplyst?	Lovkrav
Er luftkvaliteten god?	Lugter der af ammoniak?
Bliver dyrene udsat for akustisk stress?	Høj musik?

Husdyrsundhed	
Smittebeskyttelse	Fastlæg klare og fagligt begrundede interne og eksterne smittebeskyttelses foranstaltninger. Drøft det med din dyrlæge
Ser dyrene sunde ud og i god fysisk form?	Fodring og staldforhold er de væsentligste parametre Tjek fodringen og stalden fx via FEM-værktøjet (er desværre et historisk dokument)
Vaccinationsprogrammer	Brug dyrlægen aktivt – indarbejd en ajourføring hvert halve år
Sygestier	Ha' rigeligt kapacitet af "wellness" stier
Sundhedsmanagement	Obligatorisk sundhedsrådgivning, deltagelse i Arlagården Plus klovscoring (og tilsvarende) samt en smittebeskyttelsesplan v hjælp fra dyrlægen bør give topkarakter. Sørg for rene gulve. Faste rutiner for opsyn, renholdelse.
Halthed	Halthed kan være udbredt i nogle besætninger. Vigtigt at lave halthedsvurdering Se temaside Klove og lemmer på Landbrugsinfo. Se video Halthedsvurdering – hvorfor er det vigtigt?
Høj kalvedødelighed	Viden om pasning af økologiske kalve her . Øko-kalve har en højere dødelighed om sommeren end konventionelle kalve, og småkalve på græs kan være en udfordring rent sundhedsmæssigt. Parasitter er et af de centrale problemer med småkalve på græs, og der er derfor god grund til at overveje, hvad man kan gøre for at undgå problemer med parasitter. I faktaarket her kan du læse om, hvad du skal være opmærksom på, og hvordan du bedst undgår parasitter. På Facebooksiden Øko-KalveKampen finder du videoer med gode råd til pasning af kalve. Du finder videoerne her
Næringsstoffer og miljøbeskyttelse	
Jord- og vandforurening	
Er der brugt recirkuleret, organisk gødning uden analyser af forurenende stoffer	Forlang altid analyser (dokumentation)
Bruges der gødning indeholdende tungmetaller?	Forlang altid analyser (dokumentation)
Bruges antibiotika og anvendes gødningen på dyrkede landbrugsområder eller græsmarker?	Med dobbelt tilbageholdelsestid i økologisk produktion og når medicinrester mm. bortskaffes som farligt affald bør det ikke være et problem.
Energi og Klima	
Energi management	Handlingen er efterlevelse af anbefaling 1.5 <i>Grøn energi og energiforbrug</i> i den frivillige brancheaftale vedr. økologisk mælk og kød. Bedriften får gennemgået dens energiforsyning med henblik på at undersøge mulighederne for at anvende vedvarende energi. Ligeledes følges bedriftens energiforbrug løbende og herunder om der er mulighed for energibesparelser. Periodevis registreringer og opgørelser af energiforbrug indføres i logbogen.
Økonomi	
Likviditet	

Likvide midler ift. gennemsnitlige omkostninger pr. uge (årets omkostninger divideret med 52)	Evne til at modstå en periode uden indtægter. Likviditet til 40 uger = 100 points Til 0 uger = 0 point Få overblik: Udarbejd likviditetsbudget på ugebasis
Indtjening	
Nettoindkomst ift. salg	Svarer vel til nøgletallet 'Overskudsgrad', dvs. bedriftens evne til at omdanne omsætning til overskud. 30% = 100 point 20% = 67 point Få overblik: Få beregnet nøgletallet 'Overskudsgrad'. Diskuter forbedringsmuligheder med dine konsulent. Produktet '<i>Forbedret konkurrenceevne i økologisk mælkeproduktion</i>'
Økonomisk sårbarhed	Her kunne inddrages arrondering, indre og ydre sædskift, sikkerhed for at have tilstrækkeligt med jord (ejet/forpagtet). Brug evt. produktet: '<i>Styrk din økologiske bundlinje</i>'
Soliditet	Vi har nøgletallet 'Soliditetsgrad' Få overblik: Få beregnet nøgletallet 'Soliditetsgrad' Diskuter forbedringsmuligheder med dine konsulenter
Bedriftsledelse	
Mål, strategier og implementering	Billedværktøjet kan være med til afdække pkt. a., b. og c. Billedværktøjet High Performance Kvæg. Det er desværre et historisk dokument.
Robuste relationer	Nabosamarbejder, forpagtningsaftaler og maskinstationsaftaler.

Husdyr, Svin	
Husdyr management	Afsæt ressourcer og tid til tilsyn og opbygning af systematic.
Sikre genetik der passer til driftsformen.	Hvis eget opdræt: Brug sæd med økologiindeks: https://www.hattingagro.dk/
Husdyrproduktivitet	Vælg genetik, der matcher produktionsrammerne https://www.hattingagro.dk/ https://topigsnorsvin.com/
Løbeafdeling	Brug en KS (kunstig sædovertføring / insemineringsrings rådgiver). Kontakt den lokale svinerådgivning eller Hatting: https://www.hattingagro.dk
Drægtighedsafdeling	Sikre et godt huld – brug huldskala og rygspækscanner Kontakt den lokale svinerådgivning.
Fareafdeling	Faremarksmanual med tilhørende faktaark https://www.landbrugsinfo.dk/ Oeko-logi/Svin/Sider/Svinehaandbog.aspx afsnit 11.3
Fravænnede grise	Følg udviklingen vedr. udfasning af høj dosis zink. Kontakt den lokale svinerådgivning eller SEGES Økologi Innovation
Slagtesvin	Kan der optimeres på Foderemner/Foderudnyttelse/kødprocent? Kontakt Danish Crown, den lokale svinerådgivning eller SEGES Økologi Innovation.
Grovfoder	Gøre sig umage med kvalitet og udfodring: https://www.landbrugsinfo.dk/Oeko-logi/Svin/Sider/Svinehaandbog.aspx , afsnit 7.2
Mulighed for naturlig adfærd	
Sikre adspredelse	Tildel rigeligt halm, grovfoder og beskæftigelsesmateriale
Sikre optimale fysiske rammer	Tilbyd tilstrækkeligt med ædepladser, vandforsyning, lejeareal og aktivitetsareal. Undgå smalle passager i stien.
Dyrevelfærd	
Sikre	Et tørt og trækfrit leje Rigeligt strøelse God vandkvalitet God luftkvalitet Tag aggressive grise ud af flokken Rigelig attraktive (rene/tørre/lyse/lune/stille) syge stier Rettidig behandling
Brug statistik over slagteribemærkninger	Slå statistikken op under leverandørnummer hos dit slagteri. Hvilke bemærkninger forekommer hyppigst? Hvad bør ændres for at undgå dem? Fx "Gammel benbrud".
Implementer tiltag for at imødegå halebid	Se mere her: http://svineproduktion.dk/
Husdyrsundhed	
Smittebeskyttelse	Fastlæg klare og fagligt begrundede interne og eksterne smittebeskyttelses foranstaltninger. Drøft det med din dyrlæge
Vaccinationsprogrammer	Brug dyrlægen aktivt – indarbejd en ajourføring hvert halve år
Sygestier	Ha´ rigelig kapacitet af "wellness" stier
Pattegrisedødelighed	https://www.landbrugsinfo.dk/Oekologi/Svin/Sider/Svinehaandbog.aspx , afsnit 6.2.c
Undgå stress	Rolig og tæt kontakt til dyrene
Brug sundhedsfremmende foder	Græsprotein - Søstjerner – tang – urter m.v. Kontakt den lokale rådgivning eller SEGES Økolog Innovation

Næringsstoffer og miljøbeskyttelse	
Materialeflow	
Reducer foderforbrug og spild	Læs om resultater fra projektet "Fodring af økologiske grise - bedre økonomi og miljø" https://projektsitet.seges.dk/fond/groentudviklingsogdemonstrationsprogram/aar/2018/projekt/Spild-udv-3775
Selvforsyning	Se: "Fodring af økologiske grise - bedre økonomi og miljø": https://projektsitet.seges.dk/fond/groentudviklingsogdemonstrationsprogram/aar/2018/projekt/Spild-udv-3775
Luftforurening	Hold udearealer med befæstet bund rene med manuel renholdelse eller automatisk skraber. Kontakt den lokale byggerådgiver m.h.p. en gennemgang af mulige tiltag, der kan reducere ammoniaktab
Jord- og vandforurening	Udfase brugen af høje doser zink og kobber. Følg med i udviklingen i fagbladene. Eksperimenter selv i samråd med rådgivningen.
Medicinrester	Aflever til destruktion til dyrlæge eller apotek
Binde næringsstofferne	Beplant foldene Lav en ny strategi om foldskifte Kontakt evt. SEGES Økologi Innovation.
Bedriftsledelse	
Adgang til information	Abonnér på fagbladene og hold dig orienteret. Indgå i ERFA grupper Indgå i projekter Deltag i møder og kongresser.
Risikostyring	Ha kontrakt på indkøb af afsætning Prioriter selvforsyning
Robuste relationer	Gør medarbejderpleje til et meget vigtigt indsatsområde. Gør nabopleje til et meget vigtigt indsatsområde. Hav god tid til familien. Bevar en god dialog med samhandlespartnere.

Husdyr, Fjerkræ	
Husdyr management	
Høj dødelighed	- Kontakt egen dyrlæge. Evt. indfrys nogle af de døde kyllinger/høner, som kan obduceres. - Høj dødelighed i første uge skyldes evt. rugerifejl, kontakt dyrlæge og få diagnose, kontakt derefter rugeri.
Højt vandforbrug	- Tjek om niplerne eller andre steder på vandstangen er utæt. - Hvis der er øget foderforbrug kan det være grunden, få analyseret foderet for at se om sammensætningen er som forventet, kontakt gerne foderstof. Højt protein og/eller saltindhold i foderet er de hyppigste årsager til højt vandforbrug. - Se video for korrekt indstilling af vandnipler til slagtekyllinger, https://www.landbrugsinfo.dk/Oekologi/Fjerkræ/Oekologisk-slagtefjerkræ/Sider/Oe-18-3849-VIDEO-Driftsvejledninger-for-oko-slagtekyllinger.aspx#Justering_drikkenipler
Foder og næringsstoffer i foderet	- Vær gerne mere kritisk over for din leverandør af foder, så sammensæt foder der lever op til dine dyrs behov, evt. med lidt lavere protein, tilskudsfoder m.m. - Kontakt SEGES for en gennemgang af foderstrategi
Høj kassation ved slagtning	- Slagtekyllinger: Hvorfor kasseres en stor del af dine kyllinger – kontakt slagteriet og find årsagerne (sygdom, magre kyllinger, rifter i huden, m.m.) - Slagtekyllinger: Alt efter hvad hovedårsagen er, laves der en handlingsplan i samarbejde med dyrlæge eller SEGES
Behandlinger og brug af antibiotika	- Forebyg gerne behandling ved at sikre optimal rengøring og desinfektion - Forebyg behandling ved at optimere fodring og management generelt - Brug grovfoder der er med til at booste de sunde bakterier i tarmen (mælkesyre bakterier) - Hvis behandling har været nødvendigt, sørg for at få afleveret rest-medicin
Husdyrproduktivitet	
Afvigende tilvækst eller ægydelse.	- Ved for lav tilvækst eller ægydelse, tjek foderet, er det som forventet, eller er der en nedgang i foderoptag. Hvis der er en nedgang, tjek vandtryk og vandtilførsel. - Øko/fritgående: fortynder du dit foder? Evt. sænk fortyndingsgraden, hvis du oplever problemer med for lav tilvækst eller ægydelse - Evt. tjek for sygdom, er der subkliniske tegn på f.eks. coccidiose eller infektiøs bronkitis (kontakt evt. dyrlæge) - Er vandtilgængeligheden god nok? Vandtryk, tilstoppet vandlinje, m.m. - Hvis det er over flere hold, at lav tilvækst eller ægydelse er et problem evt. tjek for bakterier i vand, coccidiose, mm. - Kontakt SEGES og få en vurdering af din bedrift, management m.m. ved vedvarende problemer på tilvækst og eller ægydelse. - Slagtekyllinger: Ved for høj tilvækst (øko) gennemgå din fodringstrategi samt dit foder, kontakt evt. SEGES og få gennemgået din fodringstrategi og udarbejd en optimeringsplan el. kontakt dit foderstoffirma og diskutere muligheder for at tilpasse fodring
Produktkvalitet, æg	- Hvis der generelt er for mange knækæg, undersøg da om der i reder eller i æg-transportsystem er steder hvor æggene bliver udsat for stød. - Pludselig stigning i knækægsfrekvensen, undersøg om der er en virusinfektion i besætningen. - Mange snavsede æg, tjek rederne, rens måtterne, undersøg om foderets næringsstofindhold er rigtigt. - Kontakt evt. SEGES med henblik på, at få foretaget en gennemgang af din produktion.
Mulighed for naturlig adfærd	

Miljøberigelse	• Baller af forskellige art (lucerne, hø eller halm) er en rigtig god form for miljøberigelse, til både øko og konventionelt. De kan fungere som hvilepladser, grovfoder eller beskæftigelsesmateriale. Miljøberigelse er en god måde at aktivere fjerkræet på, og kan være med til at øge bensundheden og minimere risikoen for kannibalisme. • Peckstone er et godt valg af beskæftigelsesmateriale, da det bidrager til fjerkræets indtag af vitaminer og mineraler, men giver også god beskæftigelse. • Grovfoder, det aktivere fjerkræet og har en positiv effekt på tarmsundheden, se filmen om fordelene ved at bruge grovfoderrobot og tildeling af grovfoder: https://www.landbrugsinfo.dk/Oekologi/Fjerkræ/Oekologisk-slagtefjerkræ/Sider/Oe-18-3849-VIDEO-Driftsvejledninger-for-oko-slagtekyllinger.aspx#Grovfoderrobot
Brug af udendørsareal (øko)	• Beplantning tæt på udgangshullerne, dette er med til at give fjerkræet en fornemmelse af tryghed, fordi der er læ og dække tæt på, hvor fjerkræet forlader deres "sikre" område - stalden • Vel drænet foran udgangshullerne, langt største delen af fjerkræet vil opholde sig tættest på udgangshullerne fra stalden. Det er derfor vigtigt at man sikrer, at området er drænet og forholdsvis tørt, for at minimere smitterisiko. • Se LandbrugsInfo artikel om regler i forhold til indretning af udearealer: https://www.landbrugsinfo.dk/oekologi/fjerkræ/sider/5752_LI_artikel_ny_bekendtgørelse_fjerkræ_kaniner.aspx • Slagtekyllinger: For hjælp til at optimere indretning af dit udeareal for dine slagtekyllinger, kontakt en af SEGES slagtefjerkræ konsulenter, Jette Søholm Petersen (jtp@seges.dk) • Æglæggere: For hjælp til at optimere indretning af dit udeareal til dine høner, kontakt konsulent, Niels Finn Johansen (nfj@seges.dk). Se også "Katalog om indretning og drift af hønsegårde": https://www.landbrugsinfo.dk/oekologi/fjerkræ/oekologisk-konsumaeagsproduktion/sider/indretning-honsegarde-0214-web.pdf • Slagtekyllinger. Se disse videoer for inspiration til at få hønniker og kyllinger ud: https://www.landbrugsinfo.dk/Oekologi/Fjerkræ/Oekologisk-slagtefjerkræ/Sider/Oe-18-3849-VIDEO-Driftsvejledninger-for-oko-slagtekyllinger.aspx#kyllingerud • Se denne video for at høre hvilke overvejelser en landmand gjorde sig i forbindelse med indretning af udeareal til slagtekyllinger. Den kan også være relevant for æglæggere: https://www.landbrugsinfo.dk/Oekologi/Fjerkræ/Oekologisk-slagtefjerkræ/Sider/Oe-18-3849-VIDEO-Driftsvejledninger-for-oko-slagtekyllinger.aspx#S%C3%A5dan%20skaber%20du%20et%20got%20udeareal%20til%20%C3%B8ko-slagtekyllinger
Dyrevelfærd og Husdyrsundhed	

Fjerpilning/kannibalisme	• Ved kannibalisme dæmpes lysintensiteten i stalden indtil problemet ophører. • Tilsæt fiskemel til foderet. Dog ikke for tæt på slagt, da det kan give afsmag i kødet. Æglæggere bør max tildeles 4 g pr høne pr. dag, da der ellers kan fremkomme fiske-smag i æggene. • Øg evt. mængden af beskæftigelsesmateriale/grovfoder • Gennemgå gerne kyllingerne/høneflokkene flere gange dagligt og få aflivet de kyllinger/høner, hvor der er tegn på kannibalisme (blødende sår) • Æglæggere, se "Fjerpilningsnøglen" et værktøj til at identificere årsager til - og afhjælpe problemer med fjerpilning. https://www.landbrugsinfo.dk/Fjerkræ/Konsumaeg/Sider/Fjerpilningogfjerpilningsnoegle.aspx (find fjerpilningsnøglen i linket nederst i artiklen). • Her er tre film om forebyggelse af aggressive hønniker og kannibalisme, som er opstået i forbindelse med flytning fra opdrætsstald til æglæggestald: https://www.landbrugsinfo.dk/Fjerkræ/Konsumaeg/Sider/oe-17-3856-VIDEO-Optimer-flytning-af-hoenniker.aspx Har du problemer med fjerpilning i flere rotationer, kontakt SEGES fjerkrækonsulenter og aftal evt. et besætningsbesøg, hvor vi kan vurdere situationen og komme med en konkret handlingsplan til problemet.
Trædepudesundhed, slagtekyllinger	• Trædepudesundhed er en afgørende faktor i både konventionelt og alternativt produktion af slagtekyllinger • Multifaktorielt problem • Tør strøelse er en meget vigtig parameter i forhold til forebyggelse af trædepudesvidninger. Strø derfor efter hvis du oplever at det er svært at holde strøelsen tør. • Hænger vandstrengen for lavt? Hvis vandstrengen er for lav, kan kyllingerne "spilde" vand, hvilket kan føre til våd strøelse. Det er derfor meget vigtigt at vandstrengene er indstillet korrekt. For korrekt indstilling af vandstrengen se video lavet af SEGES. https://www.landbrugsinfo.dk/Oekologi/Fjerkræ/Oekologisk-slagtefjerkræ/Sider/Oe-18-3849-VIDEO-Driftsvejledninger-for-oko-slagtekyllinger.aspx#Justering_drikkenipler • Tarmsundhed – har kyllingerne diarre, eller fordøjer de foderet godt nok? Hvis kyllingerne har vandig gødning er dette med til at gøre strøelsen fedtet og våd. Hvis kyllingerne har diarre, vil gødningen med større sandsynlighed også indeholde ufordøjede næringsstoffer, som kan bidrage til at der dannes mere ammoniak, som kan forårsage svidninger af trædepuderne. Kontakt dyrlægen ved problemer med diarre. • Kontakt SEGES fjerkrærådgiver ved vedvarende problemer med trædepudesundhed
Smittebeskyttelse	• Hav faste og klare rutiner for både ansatte og besøgende. • Hav altid håndsprit og sæbe i forrummet. • Gå kun fra yngre til ældre dyr. • Brug overtrækstøj og nye gummistøvler når du går fra en stald til en anden. • Kontakt din dyrlæge eller slagteriets sundhedsrådgiver (Susanne Kabell, HKScan el. Sofie Gammelgaard, Danpo), for yderligere hjælp til smittebeskyttelse.
Rengøring	• Rengøring og desinfektion må aldrig nedprioriteres. Animalia i Norge har lavet rigtig godt materiale om rengøring af fjerkræhus: https://www.animalia.no/no/Dyr/fjorfe/smittebeskyttelse/rengjoring-og-desinfeksjon-av-fjorfehus/
Næringsstoffer og miljøbeskyttelse	
Luftforurening	

Proteinindhold i foderet	Især for økologiske slagtekyllinger og for unge økologiske høner er der en overforsyning med protein, for at sikre optimal tildeling af svovlholdige aminosyrer. Optimer hele tiden dit foder for at minimere udskillelsen af overskydende protein, som kan omdannes til ammoniak.
Jord- og vandforurening	Udeareal (økologisk) – få fjerkræet til at sprede sig mest muligt på udearealet, for at undgå nedsivning de samme steder. Dog vil der være øget aktivitet tættest på fjerkræhuset. Se ” Brug af udendørsareal (øko)” ovenfor.
Økonomi	
Afsætning	Sørg for at have en fast afsætningsaftale med et slagteri/ægpackeri. Lav gerne længerevarende kontrakter, der sikrer dig i en periode.
Business check	Business check er udviklet til lige netop dig og din bedrift, dyk ned i nøgletallene og se hvor du gør det godt, men også hvor du evt. kan forbedre dig. Læs mere om business check her: https://projektsitet.seges.dk/fond/promilleafgiftsfonden/aar/2017/projekt/oekonomiske-vaerktoejer-7678/artikel/eo_17_7678_BC_vigtigt.aspx/1619?url=aHR0cHM6Ly93d3cubGFuZGJydWdzaW5mby5kay9BZnJhcH-BvcnRlcm-luZy9pbm5vdmF0aW9uLzlwMTcvc2lkZXlvZW9fMTdfNzY3OF9CQ192aWd0aWd0LmFzcHg1 Vedr. slagtekyllinger, ring til Jette Søholm Petersen på tlf. +45 2171 7715 eller send en mail på jtp@seges.dk Vedr. æglæggere, ring til Niels Finn Johansen på tlf. 21717768 eller send en mail på nfj@seges.dk
Bedriftsledelse	
Management	Produktionsdata kendes bedst hvis man fører E-kontrol (produktivitet, økonomi) kan sammenligne sig med en norm, så ser om man gør det godt nok, æg nok, tilvækst nok, ægstørrelse, Henvend til SEGES
Adgang til information	
Videns indsamling og vidensdeling	- Hold dig opdateret, deltag i kongresser, abonner på relevante tidsskrifter (Dansk Erhvervs Fjerkræ, FjerkræNyt) - Deltag i ERFA-grupper. Kontakt SEGES Fjerkræteam for koordinering og opstart af nye ERFA-grupper
Robuste relationer	- ERFA - Vær en god leder for dine ansatte. Overvej at indføre lean, tavlemøder, mus-samtaler eller 1:1 samtaler.

Tema 4, Vand	
Vand Management	Hvis jordboniteten og sædskiftet kræver, at der vandes, skal vandforbruget fra grundvandsmagasiner overvåges. For at optimere vanding i forhold til temperatur og fordampning anbefales brug af: ' Vandregnskab Online '.
Vandforsyning	Vandingsbehov beregnes og der indhentes vandingstilladelse med maksimal kvote. Der gives ikke generelt lov til at bruge de mængder, der beregnes. Derfor er det en god ide at starte en dialog med kommunen – også i forhold til vandre-servoir og fossilt vand. Der findes meget detaljerede instrukser om påfyldning af sprøjtetanke fra vand-boringer. Det er ofte her vandforureninger fra grundvand stammer fra. Det er også vigtig at overholde afstandskravene fra vandboringer ved sprøjtning. I forbindelsen med nitrattindhold i vand fra boringer er det vigtigt at bruge kvælstof effektivt, så der ikke opstår overskud på markniveau. Også på økologiske bedrif-ter kan der opstå overskud, der potentielt kan udvaskes. Læs anbefalinger til gødningsbehov.
Intensitet af vand-forbrug	Der findes forskellige typer dyser og vandingsteknikker, som er mere eller mindre effektive til vanding i marken. Til inspiration findes en samlet artikeloversigt. Under alle omstændigheder foretrækkes vanding om natten, hvis der er den for-nødne kapacitet.

Tema 5, Energi og klima	
Energi management	Rapport: Energiforbrug ved forskellige dækmonteringer på landbrugsmaskiner. Rapport: Energiforbrug i landbruget - sammenligning mellem økologisk og konventionelt dyrkning. Vær opmærksom på de tilskudsordninger der er for energi og klima tiltag på bedriften – se om der er noget der kan være relevant for dig at ansøge om. Generelt link til LBST's tilskudsguide: http://lbst.dk/tilskud-selvbetjening/ (skal evt. opdateres når der er ny ordning. Her er 2018 link: http://lbst.dk/tilskud-selvbetjening/tilskudsguide/miljoeteknologi-2018-aeg-og-fjerkrae-gartnerier-og-planteavl/)
Energiintensiteten i jordbrugsproduktionen	Spar hvor du kan, optimer dit vandforbrug og elforbrug, Kontakt lokal el rådgiver for evt. gennemgang af hvordan du kan spare på energien. LED belysning kan give store besparelser på strømforbruget. Indbyg rengøring af lysarmaturer i rutinerne. For en bedre score og en lavere klimabelastning anbefales det at tænke mere i vedvarende energi, undersøg evt. mulighederne for: - Biogas - Biochar - Solceller - Vindenergi (egen mølle eller aktier) - Jordvarme - Øge andelen af grøn diesel (bio diesel) - Øge andelen af VE i strømmen Bemærk, at al produktion af vedvarende energi på bedriften fratrækkes forbruget af energi i energiregnskabet.
Drivhusgasbalance	Drivhusgasbalancen påvirkes af drivhusgasemission (CO₂, CH₄, N₂O), og tiltag som binder drivhusgas (primært kulstof). Ved at formindske overskuddet er man med til at formindske klimapåvirkninger. Mange tiltag i handlingsplanen vil have indflydelse på klimagasbalancen. Dette er noteret som plus (+) eller minus (-), + hvis der reducerer emissionerne. I RISE vurderes klimagas emissionerne pr. ha. Direkte tiltag for reduktion kunne være: - Formindske spild (ved høst og opbevaring) - Formindske transport ved både import af foder og gødning, samt af de høstede eller producerede varer. - Producere en større andel foder selv. Belastning fordelt over større areal. - Forbedret fodereffektivitet. Foder påvirker metan udvikling i dyrenes enteriske miljø – både hos enmavede og flermavede dyr.

Tema 6, Biodiversitet	
Intro til biodiversitet	I RISE er det af betydning for bedriftens bæredygtighedsprofil, at der er fokus på og gøres en indsats for biodiversiteten på bedriften. Det anføres således i RISE-manualen, at biodiversiteten har betydning for økosystemernes sundhed samt at arterne og økosystemerne leverer nogle ydelser, som er af stor betydning for mennesker, herunder bestøvning, omsætning af næringsstoffer mm. RISE er fokuseret på biodiversiteten i landbrugslandet, derfor vurderes indsatsen både på diversitet i landskabet og den enkelte bedrift. Det vil sige, at de naturlige økosystemer skal sikres plads til bevarelse og agerlandet skal kunne rumme et minimum af diversitet. Bedrifterne scores således både på den "vilde" biodiversitet, dvs. mangfoldigheden arter og økosystemer, i særdeleshed sårbare og sjældne arter samt sårbare og beskyttede naturtyper, men også på diversitet/mangfoldighed af landbrugsproduktionen, herunder f.eks. afgrødevariation. Der scores i alt på 5 indikatorer under temaet biodiversitet. 6.1 Biodiversitetsmanagement 6.2 Naturområder med høj naturværdi 6.3 Landskabskvalitet 6.4 Produktionsintensitet 6.5 Mangfoldighed af landbrugsproduktion
Biodiversitets management	Bedrifterne scorer på at have en forvaltningsplan for biodiversiteten. Der scores på, at sikre viden om den eksisterende biodiversitet på bedriften, planlægning af forvaltningen for biodiversiteten, konkrete indsatser og overvågning af effekter for bl.a. beskyttelse af arter og beskyttede naturtyper. Forvaltningen kan både omfatte landbrugsarealet, herunder agerland, småbiotoper og ekstensive græsarealer, enge og overdrev, men også de arealer/områder, der ikke kan benyttes til landbrug, herunder permanente vand- og vådområder, samt skovområder, der ikke er intensiv produktionsskov og området omkring staldanlæg, gårdsplads mm. Der findes ikke et anerkendt og standardiseret Dansk rådgivningsværktøj for biodiversitetsforvaltning på bedriftsniveau. Indtil et sådan værktøj evt. fremstilles, er det derfor nødvendigt at stykke anbefalingerne sammen med udgangspunkt i tilgængelig viden. Der gives point for en forvaltningsplan for biodiversiteten på parametre, der inkluderer: registreringer af naturtyper, arter og levesteder planlægning, implementering effektvurdering

	På en række hjemmesider og med nogle apps er det muligt at danne sig et overblik over hvilke arter og naturtyper, der registreret på og ved bedriften. På Danmarks Naturdata kan du finde ud af om der er registreret sjældne arter eller beskyttelsesværdige naturtyper på din bedrift. Du kan også anvende appen for Beskyttet Natur, der kan give oplysninger om beskyttet natur, besigtigelser, artsfund, arealers score i biodiversitetskortet og HNV-score på de åbne arealer. I Danmarks Arealinformation kan du finde og få adgang til de samme data. I Biodiversitetskortet kan du se, hvordan biodiversiteten vurderes at have det i det område din bedrift ligger i, sammenlignet med andre områder. Med Appen Naturbasen, kan der oprettes et login, der giver adgang til at se hvilke artsfund naturentusiaster har registreret på/ved bedriften. Man kan også selv registrere arter og få hjælp til at bestemme, hvilke arter man finder. Da naturen er foranderlig, er registreringen af sjældne arter og beskyttelsesværdige naturtyper sjældent fuldstændig og ajourført. Hvis registreringerne af naturen er mangelfuld på ejendommen, så er der begrænsede muligheder for at få opdateret scorerne med myndighedernes hjælp. Myndighederne er nemlig ikke forpligtede til at lave sådanne registreringer. Nogle naturkonsulenter kan derimod tilbyde registreringer, og også give anbefalinger til målrettede indsatser og evt. kontrol. Dette vil sædvanligvis være mod betaling. Find din lokale DLBR- ekspert med viden om natur og naturpleje her. SEGES har udviklet et scorekort, til de økologiske brug til eftersøgning og kortlægningen af natur og småbiotoper, samt scoring af deres betydning for biodiversiteten. Øko Naturtjek - scorekort pdf.pdf Scorekortet findes her.... Scorekortet kan anvendes til at vurdere ejendommen aktuelle naturindhold, som inspiration til planlægning og implementering. Den vurderede score for ejendommen og gennemførte tiltag kan også efterfølgende anvendes som effektivvurdering.
Biodiversitets management	I RISE er der i dag angivet en række konkrete initiativer, der scores på. Disse er lidt bredere end økonaturtjekket og rummer også tiltag, der bidrager til diversiteten i landbrugsproduktionen. Herunder gives således lidt supplerende og udvalgte anbefalinger.

<i>diversitet på de produktive arealer</i>	Et godt og diversit sædskifte kan reducere opformering af skadevoldere og reducere behovet for jordbearbejdning, mekanisk ukrudtsbekæmpelse, planteværn mm. til gavn for biodiversiteten. Afgrødediversitet bidrager i sig selv også til mangfoldigheden i produktionen, der scores direkte på i RISE. Hav et varieret sædskifte Reducer og målret gødskningen og planteværn og hold afstand til naturen Undgå afdrift og overfladeafstrømning Reducer jordbehandlingen til et minimum og tilstræb at sikre den organisk pulje i jorden. Undgå jordpakning og erosion. Bevar læhegn og småveje, og lad de vilde blomster blomstre i rabatter og bræmmer. Begræns lugeriet i permanente afgrøder Etabler/sikre ekstensiv afgræsning/helårsgræsning på enge og overdrev. Etabler evt. tiltag for vildtet og visse af agerlandets arter, helst i tilknytning til eksisterende permanente naturarealer og eksisterende småbiotoper. Brug kanten af arealer med permanente afgrøder til mere varige dyrkningsfrie bræmmer. Slå efter blomstring. Tag evt. marginale arealer, urentable hjørner ud af drift og lad naturen råde.
<i>diversitet omkring bygninger, veje mv.</i>	Brug gennemtrængelig belægning/grus, hvor det er muligt og lovligt Begræns lugeriet/renseriet og undlad at gødske og sprøjte Sæt redekasser op i træer og på bygninger Skab variation med danske arter af blomstrende buske og træer samt varige bede med stauder, der blomstre over hele sæsonen Lad de vilde blomster blomstre i rabatter og bræmmer, slå dem efter de er afblomstrede og ikke alle samtidigt Lad græsplænen blomstre og bladene ligge i bede og krat Lad en kvasbunke ligge og lad de gamle døde træer stå Lav en havedam
<i>diversitet i landbrugsmæssigt uproduktive områder</i>	Undlad at efterbehandle råstofgrave med muldjord Bevar meget gamle pilekrat og skovsumpe Lad de gamle døde træer stå Undlad at fodre vildtet Lad de vilde blomster blomstre og slå arealerne efter blomstringen. Fjern det afslåede materiale. Lad sand, grus og sten ligge blottet, hvor muligt Undlad at dræne fugtige lavninger Etabler ekstensiv afgræsning/helårsgræsning, hvor der er muligt Bekæmp evt. invasive arter

diversitet i skovbevoksede områder	Ekstensiver driften/lad skoven passe sig selv Frem løvtræ frem for gran Efterlad store gamle træer og dødt ved til naturlig henfald Veteraniser evt. et par større træer, f.eks. ved at skære top og sidegrene af Bevar værdifulde skovbryn og skab en naturlig overgang mellem skov og mark med brede graduerede bryn Plej skovenge nænsomt, slå ikke arealerne mens de blomstrer Luk evt. dræn og grøfter hvor muligt og lovligt Bekæmp evt. invasive arter, som glansbladet hæg, japanpileurt m.fl.
Naturområder med høj naturværdi	En stor andel af naturarealerne, der ligger i Natura 2000-områderne (særlige udpegninger) og arealer med en høj HNV-score er prioriterede i tildelingen af tilskud til pleje/drift, der understøtter og/eller fremmer naturværdierne. Læs om tilskud til pleje af græs og naturarealer her. Læs om tilskud til biodiversitetsskov og urørt skov her. Alle arealer/levesteder med en vurderet god/høj naturtilstand efter naturtilstands-vurderingssystemet har høj naturværdi. Arealer med rødlistede arter, fredede arter eller bilag IV-arter Arealer/levesteder med tilbagevendende rastende trækfugle, ynglende stork, ugler, vade- eller rovfugle, kolonirugende fugle og digesvaler. Natura 2000-områder bør altid henregnes til naturområder med høj naturværdi. Lysåbne arealer, med en HNV-score over 5 eller skovbevoksede arealer med HNV-scoring over 8 Arealer/tiltag, der scorer 5 eller derover i økonaturtjek
Landskabskvalitet	I RISE scores der på at sikre diversitet i landskabet og reducere fragmenteringen af levesteder. Der scores på hvor stor en andel af arealet, der rummer høj naturkvalitet eller har potentiale for det. Der scores også for i hvilket omfang arealer, der har kvalitet, er bundet sammen. Danske forskere anbefaler at vi i Danmark, hvor naturarealer kan være ganske små, først og fremmest har fokus på at sikre og forøge arealer, hvor naturen prioriteres. Egentlig fysisk sammenbinding i form af korridorer vurderes at have mindre betydning. Pas på den varige og beskyttede natur og plej den nænsomt. Pas på dine fortidsminder og diger og plej dem evt. meget nænsomt Bevar læhegn og skovbryn, og beskær kun det højest nødvendige Bevar vandhuller, grønveje og stier inkl. rabatter og grøfter/grøftekanter Lad gamle og døde træer stå, hvis de ikke udgør en fare for forbipasserende Efterlad dødt ved i skovbunden og i læhegn Efterlad varige stendynger og kvasbunker Skab nye naturarealer på sandet marginaljord/soleksponerede skråninger/forsumpede arealer (gerne tæt på/i tilknytning til de eksisterende biotoper) Etabler nye biotoper, som blomstrende læhegn og vandhuller Læg beskyttelsesbræmmer i tilknytning til eksisterende natur/økologiske infrastrukturer/småbiotoper, så naturværdier skånes for gødskning- og sprøjtningspåvirkning.

Produktionsintensitet	Det vil være muligt at score meget højt i temaet Biodiversitet, hvis hele ejendommen udlægges og forvaltes som natur, men det vil være vanskeligt at drive en forretning på. I RISE er der inkluderet en balance mellem produktionsintensiteten og udbyttet. Med en mere ekstensiv drift forventes der også et lavere udbytte og omvendt. Overvej om der er arealer, hvor udbyttet er så ringe, at de i stedet kan anvendes til skabelse af nye naturarealer, urørt skov eller småbiotoper. Etabler tiltag for vildtet og visse af agerlandets arter, helst i tilknytning til eksisterende permanente naturarealer og småbiotoper. Reducer og målret gødskningen og planteværn og hold afstand til naturen. Reducer jordbehandlingen til et minimum og tilstræb at sikre den organisk pulje i jorden. Reducer dyretrykket på ekstensive græs/naturarealer og sats på helårsgræsning/lang græsningssæson i stedet.
Mangfoldighed af produktionen	Som nævnt ovenfor vil afgrødevariation og ekstensiv/skånsom drift øge diversiteten på de produktive arealer, men afgrødediversitet bidrager i sig selv også til mangfoldigheden i produktionen, der scores direkte på i RISE. Det anbefales derfor at sikre afgrødediversiteten, herunder også bevaringsværdige racer og sorter.
Hold af honningbier	Honningbier, vilde bier og andre insekter har betydning for bestøvningen af et meget stort antal plantearter i landbruget, frugtavl, haver og i naturen. Men arterne har det svært i det intensive danske landbrugslandskab. For raps og frugtafgrøder er bestøvningen vigtig, derfor har der de senere år været fokus på at sikre bestøvningen bl.a. ved hold af honningbier. Meget peger dog på at det egentlige problem for mange af de vilde bier oa. bestøvere er, at fødegrundlaget er utilstrækkeligt. Der mangler permanente naturarealer og småbiotoper med blomstrende planter, hvor de vilde arter både kan finde føde og etablere bo/overvintre uden at blive forstyrret af ploven. Samtidigt er der også en vis bekymring for at de tamme effektive honningbier kan udkonkurrere de vilde bier på naturarealerne og derfor kan have negativ betydning for den "vilde" biodiversitet. Bistader kan derfor med fordel placeres væk fra større sammenhængende naturarealer af hensyn til de vilde bier. Der er desuden gode muligheder for at gøre en indsats for de vilde bier, med bivenlige tiltag på ejendommen, og dermed styrke deres overlevelse. Læs om bivenlige tiltag her Der er et naturligt sammenfald mellem nogle af anbefalingerne i Økonaturtjekket og bivenlige tiltag.

Tema 7, Arbejdsvilkår	
Personaleledelse	Uddybning til bæredygtighedskonsulenten
Bevist og systematisk ansættelse af nye medarbejdere	God rekruttering understøtter din strategi Har du styr på, hvordan du rekrutterer de rette medarbejdere? Bliv inspireret til, hvilke væsentlige dele af rekrutteringsprocessen, du skal tage stilling til, så du ansætter den rette person
Kurs, Koordinering og Commitment - KKC	Er du klar til at arbejde med din ledelsesindsats, kan værktøjet Kurs, Koordinering og Commitment være med til at sætte dagsordenen for dig og hjælpe dig med at sætte fokus på de nødvendige ledelsesindsatser på det rigtige tidspunkt. https://www.landbrugsinfo.dk/ledelse/Strategi/Sider/EO 17 7482 strategien skal ud at virke blandt medarbejderne.aspx

Tema 9, Økonomi	
Likviditet	
Likviditetsbudget	Du skal som landmand have overblik over din likviditetssituation. Her er et likviditetsbudget centralt. Brug den på en systematisk måde som giver dig overblik og læring om hvilke fokusområder der er specielt vigtigt at forbedre på din bedrift. Find inspiration i denne artikel: <i>Sådan får du bedre styr på din likviditet, forslag til hvordan likviditet kan fremskaffes i en bedrift:</i> https://www.landbrugsinfo.dk/Oekonomi/produktionsogoeconomistyring/Sider/ov-16-7AP3-Saadan-faar-du-styr-paa-likviditet.aspx
Indtjening	
Optimer din virksomhed ved brug af Business Check	Business Check er en sammenligning af landmandens bedrift med andre bedríf- ters økonomiske resultater, hvor der sættes fokus på én driftsgren ad gangen. I Business Check indgår alle indtægter og omkostninger. Det vil sige, at resultatet opgøres, efter at alle inputfaktorer er blevet aflønnet inkl. egen arbejdsind- sats og forrentning af den investerede kapital. Med Business Check-resultatet kan man dermed se, hvad man har tilbage i overskud og til dækning af risiko ved produktionen.
Gældsætning	
Økonomisk optime- ring og styring af din finansiering	Den finansielle styringsopgave er en særdeles vigtig opgave for bedriften. Foruden likviditetsstyring består bedriftens finansielle styringsopgave af: • Beslutninger om hvordan den eksisterende kapital på bedriften skal an- vendes • Beslutninger om eventuel kapitalfremskaffelse Vælge og udvikle de eksterne og interne finansieringskilder, som set over en længere periode vil give bedriften den mest sikre og billigst mulige kapitalforsy- ning https://www.landbrugsinfo.dk/Oekonomi/Finansiering/Sider/Oekonomisk_opti- mering_og_styring_af_din_finansiering.pdf
Kapitalfremskaffelse Inspiration til kredit- ansøgninger	Det samlede sæt består af fem individuelle elementer. To af elementerne er målrettet bedriften og den økonomiske plan. De øvrige to elementer er målrettet lederens faglige kompetencer såvel som dennes strategi for virksomheden. Som et femte overordnet element er der en lederegnethedstest. Testen har til formål at analysere ejerlederens evne til at lede virksomheden som et samlet hele. https://www.landbrugsinfo.dk/oekonomi/finansiering/kreditansogninger/si- der/startside.aspx
Analyse af dine stra- tegiske nøgletal	Ved at udarbejde en strategisk nøgletalsrapport får du som landmand indsigt i hvorledes din soliditetsgrad, virksomhedens afkastningsgrad mv. har udviklet sig over en længere periode. Via forskellige øvelser kan du analysere hvilke strategiske ændringer der er nødvendige på din bedrift for at virksomheden øger sin økonomisk bæredygtighed. En af parametrene er gældsætning. https://www.landbrugsinfo.dk/ledelse/Strategi/Sider/EO_17_7482_bestil_en_in- dividuel_bedriftsrapport.aspx

Tema 10, Bedriftsledelse	
Mål, strategier og implementering	
Udarbejd en strategi	Udarbejd en strategi hvor 4 af dine interesser bliver interviewet i forbindelse med analysefasen. Formuler dine konkrete handlingsplaner, og anvend dem i den taktiske styring af virksomheden. Interessenterne er med til at kvalificere din strategi
Opret et advisory board	Opret et advisory board på strategisk niveau hvor du som landmand får sparring 4 gange årlige på de strategiske områder du skal lykkes med i år.
Adgang til information	
Netværk	Ved at deltage i netværk, der relaterer sig til landbrugserhvervet, f.eks. i forbindelse med de landmandsejede afsætnings- eller rådgivningsvirksomheder, tilegner du dig relevant viden.
Bestyrelsesarbejde	Du kan også indgå i bestyrelser i andre landbrug eller andre erhverv og dermed øge dine kompetencer i at analysere virksomheder. Det er viden, som du i høj grad kan bruge i din egen virksomhedsledelse.
Erfagrupper	Desuden deltager rigtig mange landmænd i forskellige erfagrupper, der jo netop har videnuddeling som formål. Det giver dig mulighed for værdifuld kollegial sparring. Det samme gælder for medarbejdere, som deltager i erfagrupper.
Risikostyring	
Kortlæg dine risikoer	Kortlæg dine risikoer og udarbejd handlingsplaner for de parameter der skal håndteres på kort sigte. Risiko er muligheden for økonomiske tab enten på bedriftens løbende indtjening eller på aktiver og passiver. Selve risikostyringen kan opdeles i faser: Kortlægning, prioritering, håndtering og handlingsplaner. Driftslederens udbytte af forløbet er en afklaring af de væsentligste risikofaktorer på bedriften og stillingtagen til de enkelte faktorer – skal de accepteres eller afdækkes? https://www.landbrugsinfo.dk/ledelse/helhedsorienteret-risikostyring/sider/startside.aspx
Robuste relationer	
Valg af samarbejdspartnere	Det har stor betydning for udviklingen af din landbrugsvirksomhed, at du vælger de rette samarbejdspartnere. Hvis du vælger de forkerte samarbejdspartnere, bliver du sårbar, og der er derfor flere forhold du skal tage i betragtning, når du som landmand beslutter, hvem du vil samarbejde med, fx - Pris og kvalitet. - Er der tale om en langvarig relation og dermed har et strategisk perspektiv for din virksomhed. Vær bevidst om dit valg af netværk og samarbejdspartnere